

Bori Imre

Pszihogógia és pedagógia*

Az esztétika mögött az élet áll mindig. Bár annyira elvonttá, annyira absztrakttá vált, hogy ma már külön problémát jelent az élet és az esztétikák kapcsolatának vizsgálata. Tovább menve ettől a kérdéstől, felvethetjük rögtön itt a bevezetőben a másikat is: van-e egyáltalán esztétika a szó nem mai, hanem jöbevált polgári értelmében, amely gondolkodásunk igen sok rég megfogalmazásával egyetemben még mindig ott fészkel tudatunkban. Ilyer régiveretű esztétika nem létezik és a maguk idejében is csak mondva csinált valami volt; filozófiai spekulációk eredménye elsősorban és csak másodsorban általánosított megállapítások rendszere, amely konkrét művek elemzéséből teremtett meg közös tulajdonságokra alapított törvényszerűséget. Megmaradhatott volna a még ma is másképpen a szépség legalább ezeréves balhiedelemben fogant elmélete, amely a görög irodalmi állapotok és jellegzetességek félreértésén alapult, és még ma is a népirodalom fogalmába balzsamozva hirdet egy áligazságot: hogy az irodalom „szép” irodalom és bizonyos köze van ahhoz az abszolút széphez, amelyet mércének használtak az esztétikai elemzésben? A művekkel táplálkozó szemlélet régen tudta már, hogy az irodalom nem a szépnek, hanem az emberinek a hordozója és bizony az emberiség története folyamán az emberi nem volt mindig kapcsolatban a széppel is. Jellemzően végighúzódik a szépnek ez az esztétikai problematikája a filozófiában Kanttól (szép az, ami érdek nélkül tetszik) egészen a kortárs Timofejevig (szép ez a mi életünk). Így keletkezhetek elméletek az abszolút szépről, az abszolút esztétikáról. Holott az esztétika, ha a rövidség kedvéért így hívjuk az irodalomelméleti problémák összességét, (temészetesen mentesen az évszázados hordaléktól), aligha tűri meg a kanonizálást, mert koronként, sőt esetenként is változik, mert együtt születik meg a konkrét tartalommal és jelleggel bíró irodalmi alkotással, amely, mint tudjuk, szoros kapcsolatot tart fenn a társadalom tudatával és azon túl annak valóságos anyagi és szellemi életével.

* Anica Szávics Rebac: Antik esztétika és irodalomtudomány. Belgrad 1955.

Korunk esztétikai problémáinak ez a felvetése, amely bizonyos mértékben az esztétika tagadását is jelenti, csak bevezetésképpen szól annak a könyvnek az ismertetéséhez, amely nemrég jelent meg Anica Szávics Rebac tollából és az antik esztétika problémáit tárgyalja. Ugyanis Szávics Rebac elemzése nyomán az antik (elsősorban az ógörög) irodalmi problémák egész sorát vetik fel azoknak a kérdéseknek, amelyekkel ma még hadakozunk vagy hadakoztunk a közelmúltban. Szó sem lehet természetesen a közmondás igazsághirdetéséről, hogy semmi sem úja nap alatt, de távoli analógiák nyomán is, közvetve már, de némiképpen irányt és útmutatást nyújt ez a kétezeréves antik örökség, amely nemegyszer volt már az emberi társadalmak kultúrájának felszabadítója, tikkadt szellemi tájak felett termékenyítő zápor.

Anica Szávics Rebac nyomán így vethetnénk fel az antik irodalompolitika problémáját: pszichológia vagy pedagógia? E két elv küzdelmét látjuk a Homerosszal megindult irodalmi fejlődésben, amely azután továbbra is megmaradt döntő problémának minden olyan kor művészetében, amelyben az írótól határozott kiállást, társadalmi szerepvállalást követelt meg a társadalom. Az irodalomnak ezek a progresszív szakaszai lökték el hozzánk is e problémákat és a ruhacserében, a másfajta megfogalmazásban e kétezeréves probléma mosolyog felénk.

A problémák első csoportja a Homeros körüli művészetet érinti. Azt a pillanatot őrzi ez a kor, amikor a primitív ember vallásba torzult szellemi élete ledobja magáról a mágia béklyóit, önmaga tudatára ébred, megteremti az autonóm irodalmat, amelynek már semmi köze, vagy alig van köze rituális szertartásokhoz és olyan fejlődés első szívdobbanásává vált, amelyben az írói tevékenység teljes mértékben kiélhette az anyag és a mód nyújtotta formai és eszmei gazdagságot. Szó sem lehet természetesen itt még tudatos irodalmi vizsgálódásról, az irodalom öntudatáról, amelyet az esztétikának jelenlenie kell. De az öntudatosodás megindult már, sőt Homeros alkotásaiban nyomát találjuk a differenciálódó műfajoknak a különböző jellegű alkalmi dalok elnevezésében. Sokkal jelentősebb azonban a homerosi eposzokból kicsengő szabadság, amely a vallási mithoszokkal való szabad és kötetlen bánásmódban nyilvánul meg. Ez a függetlenség pedig, ez az önálló és bátor bánásmód a kínáló témával (ebben az esetben a mithoszok anyagával) előresegítette és mintegy az individualizáció irányába lökte az egész későbbi fejlődést. A Homerosból felbuggyanó szabad szellem és az ebből következő autonóm irodalom tette lehetővé a későbbi korokban, hogy megjelenhessék az önállóvá váló irodalom önvizsgálata, a görögök világfelmérésével együtt induló esztétikai vizsgálódás is.

Homeros naív irodalom-tudata felvetett két fogalmat: a fikcióét és az illuzióét. Mind a kettő határozottan modern probléma. A kettőből pedig az elbűvölés ered, a homerosi költészet jellegzetessége. Mert fikció és illuziókelés nélkül elképzelhetetlen az autonóm irodalom, az anyagtól való elemi függetlenség megteremtése. A következmény pedig, az irodalom szerepének kikövetkeztetése, amely Erastotemosz szerint a lélek elvarázsolása, a lélek ve-

zetése, szemben ez olyan felfogásokkal, amelyek a homerosi pszichológia helyett a pedagógia irányába akarták terelni az irodalom funkcionális szerepe fejlődését. Ez a műbe zárt esztétikai koncepció jellemző problémákat rejt magában. A homerosi esztétikai felfogás magasabbrendű, mint gondolni lehetne és a görögség sem tudott, legalább is legjobb alkotóiban nem, továbbjutni ennél, sőt a lényeglátásban Plátó egyenesen visszaesést jelent. Végeredményben az igazi realizmus problémájával állunk szemben, amely, ha már fel-emelte a művészet síkjára, „megnemesítette” a valóságot, önmagáért beszél és a belőle kicsengő pszichológia vállalik a legjobb pedagógiává, mert már nem csak az író egyénisége, egyéni álláspontja hat, hanem a valóság vállalik döntőfontosságúvá a „lélek elvarázsolásában”.

A görög társadalom további fejlődése megszülte e homerosi koncepció reakcióját is. Hesiodusszal fogant ez az elképzelés és Platonban nyeri a tökéletes megfogalmazást. Ez a pedagógiai irány az irodalom, az igazi irodalom döntőfontosságú jellegzetességeit igyekezett háttérbe szorítani és olyan módon igyekezett társadalmi célok szolgálatába állítani, amely akkor is idegen volt az irodalmi alkotás belső törvényszerűségétől. Hesiodus már pedagógus volt, szólamköltészetet művelt Homeros művészi magasságai nélkül. Csodálkozunk kell-e hát, hogy tankölteményt írt? Ez pedig bizonyos mértékben az eszményítés fokmérője is. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy Homeros nem volt politikai. Ismét csak a módon múlik minden.

Jellemző a pszichológia és a pedagógia vitájában a kérdéses kalos (szép) sorsa. Homerosnál még ez sem probléma. Itt még a szépség az élet levegője, annyira az, hogy természetesnek tűnik (azon túl, hogy az irodalom nem mindig foglalkozik a szépséggel), hogy a véres trójai háború a legszebb asszonyért folyik, és a kalos szó, ha nem is gyakori Homerosnál, ugyanazt jelenti, a valóság megnemesítését, mint a theos (isteni), mondja Anica Szavics Rebac. Ime egy idézet ezzel kapcsolatban: „Ona ostaje kod njega (Homera) u toj manje-više nesvesnoj sferi; još je uvek, samo vodilja pri umetničkom stvaranju, i elemenat uzdizavanja stvarnosti; tek tad postane problem, kad se postavi pitanje njene suprotnosti — ili istovetnosti — sa dobrim, bilo korisnim, bilo etičkim, počinje istorija reči kalos, lep. Kod Homeru odgovarata lepota koja još nije problem.” Az irodalom hasznossága, erkölcsi vonatkozásainak felvetése megint csak pedagógiai eszmék sugallatára merül fel. Itt már a filozófusoké a szó és az alkotóírók (Homerostól kezdve végig a hellénizmus koráig) hallgatólagosan továbbra is a Homeros teremtette irodalmi lehetőségekkel éltek. Jellemző paradoxon keletkezett itt az V. század művészetében, amikor is a legtöbb nagy görög alkotó élt és működött. A két irány képviselői átvették egymás célkitűzéseit és éppen a legnagyobb írók hirdetik, hogy a művészetnek az ember szolgálatába kell állnia, természetesen távolról sem azzal a kálcáncsomókereséssel, amellyel a művészet antik ellen-

ségei próbálták a maguk szűk céljainak alárendelni e sokhúrú hangszert. Tudatos pszihológiával állunk szemben itt, amely még ekkor is, a pedagógiai iránytól átvéve az irodalom társadalmi funkciójának szükségességét, a szűkségszerűségnek egyetlen helyes megoldási módját találták meg, azt az igazsághirdetést, amely olyan jellemző lesz a későbbi világirodalom minden nagy alkotójánál. Ezt hirdeti Aristophanes is, aki a költészet védelmére kel olyan korban, amelyet athéni demokráciának nevezünk.

Az irodalom a demokráciában, ilyen cím alatt taglalja az író is az aristophanesi védelmet, amely előre mondja el a Platon által felvetett problémákkal a feleletet. Az athéni uralkodóosztályon belül végbement demokratizáció élesen vetette fel, éppen az irodalom fénykorában, az író, az irodalom politikai szerepét és jelentőségét. Az író vállalja ezt a most felkínált szerepet és a maga módján hozzájárult az aktív politika, társadalmi tevékenység problémáinak felvetéséhez és megoldásához. Az irodalomnak be kellett törnie a politikába és ezt úgy tette, hogy önmaga vált éppen legnagyobb képviselőiben politikussá a szó legszorosabb értelmében is. Mert a demokrácia újból felvetette az irodalom erkölcsi értékének milyenségét. Ha eddig csak a szépség hasznosági és etikai oldalát vizsgálták, most hazafias-politikai szempontok jelentkeztek. És nem volt kevés azok száma, akik az autonóm irodalom pszihológiájának kétségbe vonták azt a hatalmát, hogy erkölcsi hatást gyakorolhat az állam polgáira. Ennek az irányzatnak szószólója Plátó, aki kétségbevonja, hogy a költészet, és külön a tragédiák, értéket jelentenek ezen a téren. Ő megy legtovább és kimondja, hogy az államban a költőknek nincs helyük, mert megrontják a népet és rossz példával szolgálnak. Aristophanes kel védelmére a később Platon által annyira támadott irodalomnak. A védelem lényegét Anica Szavics Rebac szavaival így foglalhatnánk össze: ovo je odbrana poezije (Aristophanes Békák című komédiájára gondol) kao dela političkog organizma atenske demokratije učvršćenje njenog položaja u tom organizmu, i to nasuprot svakako postojećim utilitarističkim shvatanjima u masama, s jedne strane, a s druge, u „antimuzičkom” intelektualizmu nekih filozofskih krugova, u prvom redu Sokratova, koji su poeziji stavljali nasuprot dijalektiku.”

Plátó, láttuk, pedagógus volt, szemben a tragédiaírók lélekbűvölő eljárásával. E korai korban ő az antidemokratikus polus, amely köré azután csoportosul minden irodalomellenes irányzat. Érdekes ellentmondássort találunk Plátónál. Bár ő volt az első, aki határozottan kimondta, hogy az irodalomnak nincs helye az állam életében, mégis az ő esztétikája, külön a szépről alkotott és Erosként megfogalmazott elmélete igen sokáig hatott, sőt még ma is hat és minden idealisztikus irodalom-felfogás legbensőbb gyökerét neki köszönheti. „Posle mnogo stoleća — írja Anica Szavics Rebac — ova Platonova koncepcija našla je vrlo značajno umetničko ostvarenje u estetskim principima i delima ranijeg kubizma „Pikasa, i savremene geometrisko-apstraktne

umetnosti, naprimer Mondrijama. A to se ne odnosi samo na njihov „geometrizam” već i na ostale principe kojima se rukovode: odbijanje svakog podražavanja prirode, svakog iluzionizma, zajedno sa perspektivom, pored odbijanje prikaza strasti i afekata.” Plátó, látszólag modern, igazolását látjuk a következő idézetből is: uostalom prelaženje pojma lepog i estetske oblasti u etičku i danas je aktuelno kao pre više od dva hiljadugodišta; njegovu opravdanost zastupaju tako značajni današnji umetnici-mislioni kao Thomas Man i Žan Pol Sartr.”

Mindez azonban még nem Plátó igazolása is. Tény az, hogy Plátó igen sok téves eszmének volt ősatyja, olyan eszméknek, amelyek, láttuk, döntően befolyásolták igen sok nemzedék irodalomról alkotott felfogását, míg az írók csakhamar túltették magukat ezen a pedagógián és a való élet sokkal izgalmasabb parancsaira figyelmezttek. Hogy mennyire nem volt igaza Plátónak, amikor etikai síkra vitte át az esztétikai problémákat és onnan célozta az irodalmat, arra Aristohteles felel meg a katharexis elméletével, amely a tragédiák hatásának tömeglélektani viszonyaival foglalkozott. Az etikai tanítás az irodalmi alkotás autonóm hatásából következék, ne pedig az író nevelői tevékenységéből eredjen. Így magas művészetet kapunk, amúgy, mai meghatározással: szólamirodalmat.

Ez az inkább irodalomtörténeti, mint „esztétikai” elemzése Szavics **Repac** könyve nyomán az ógörög irodalom problémáinak, elsősorban tanulságtételül szolgál. Felbukkanó problémák, eredeti környezetben felvillanó jelenségek és a kérdések eredetét, első megfogalmazások tárháza ez a könyv elsősorban az irodalmi, amelyről szól. Nem az író és a könyv hibája, hogy nagyon kevés szó eshetett „esztétikai” problémákról és igen sok az irodalompolitikáról, amely, a görög irodalom józan és világos fejlődési periódusaiban határozottan hirdette a kettőnek azonos, az esztétikának nem elvont, hanem konkrét irodalmi műhöz, társadalomhoz tapadó voltát.

Problémák ezek, amelyekre az író művekkel felelt már kétezer évvel ezelőtt is. És igen jellemzően alig maradt ránk örökségként irodalomelméleti tanulmány e korból, de remekművek egész sorával rendelkezünk, amelyek az esztétikai problémákon túl emberi viszonyokban szemléltetik az ógörög élet valóságát. És talán ebben van a legnagyobb tanulság is.

Pósthumus könyvvel állunk szemben. Így is azonban gondolatokban, reflexiókban gazdag ez a könyv. Az antik esztétika és irodalomtudomány eredményei gyér töredékekben maradtak ránk, mint tollbafajtott félszavai annak a valamikor bőséges és alapos elméleti és kommentáriróadalomnak, amely az ógörög irodalom klasszikusainak minden alkotását övezte. A tudósnak a rekonstrukció megkísérlése szinte elkerülhetetlen, ha e gyéren látott területre téved és ott teljességre törekszik, és nem elégszik meg a töredékek sokszor

semmitmondó, vagy halvány fényt gyújtó utasításaival. Hanem bennük és főleg mögöttük a lüktető életet, a napi irodalmi, irodalompolitikai, társadalmi, művészi problémáit kutatja, amelyek igyekeztek a maguk korában nemcsak közönséges kommentárjai lenni a már akkor tökéletesnek és mértékadónak hitt alkotásoknak. Ezek aktív tényezői voltak egy gazdag irodalmi életnek, melyben különböző társadalmi erők és irodalmi megnyilvánulásai folytattak harcot nemcsak az irodalmi gyakorlat, hanem az irodalomelmélet síkján is. Csak a nemezis ujját láthatjuk a tényben, hogy a töredékekben egészet, fejlődést, hús-vér életet látó író könyve szintén töredék, csonk maradt. Így tehát várunk kell, míg egy újabb nagyigényű ember befejezi azt, amit a tragikus-sorsú író, Anica Szavics Rebac, kezdett meg ebben, a most ismertetett könyvben.